

Archeologický výzkum lokality Nesvětice v předpolí Dolu Bílina

Archaeological research of the Nesvětice site in the outskirts of the Bílina Coal Mine / Archäologische Erforschung der Fundstelle Nesvětice im Vorfeld des Bílina-Tagebaus

MGR. JAN PODHORSKÝ¹, MGR. ET MGR. PETR VÁGNER²

¹Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.; Katedra archeologie Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové

²Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

Přijato: 5. 1. 2023, recenzováno: 8. a 10. 2. 2023

ABSTRAKT

Článek přináší souhrnné poznatky o archeologickém výzkumu zaniklé středověké vsi a rozsáhlého středověkého pohřebiště na lokalitě Nesvětice v předpolí Dolu Bílina. Současný výzkum zde od roku 2013 provádí Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. pod vedením Petra Čecha a jeho dokončení je plánováno na rok 2023.

The article presents a summary of the archaeological research of a deserted medieval village and a large medieval burial site at Nesvětice in the outskirts of the Bílina Coal Mine. The current research has been carried out here since 2013 by the Institute of Archaeology of the CAS, Prague, v. v. i. under the direction of Petr Čech and is planned to be completed in 2023.

Der Artikel gibt einen gesamten Überblick über die archäologische Erforschung des erloschenen mittelalterlichen Dorfes und einer großen mittelalterlichen Gräberfeld in der Lokalität Nesvětice im Vorfeld des Bílina-Tagebaus. Die aktuellen Forschungen werden seit 2013 vom Institut für Archäologie der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik in Prag (öffentliche Forschungsinstitution) unter der Leitung von Petr Čech durchgeführt und sollen im Jahr 2023 abgeschlossen werden.

Klíčová slova: archeologický výzkum - středověk - osídlení - pohřbívání - Nesvětice
Keywords: archaeological excavation - medieval - settlement - burials - Nesvětice

1 | ÚVOD

Nesvětice lze v současné době nalézt přibližně 1 300 m východně od Mariánských Radčic v nadmořské výšce 270 m. V minulosti bychom je však našli na spojnici vsi Mariánské Radčice – Jenišův Újezd, na dohled Libkovic ležících na protějším břehu Radčického potoka. S postupem těžby hnědého uhlí bude prostor někdejších Libkovic a Nesvetic následovat osud Jenišova Újezdu a bude beze zbytku odtěžen. Přestože Nesvětice zanikly pravděpodobně již ve středověku, místní obyvatelé si stále udržovali povědomí o jejich existenci kdesi v okolí. K prvním archeologickým nálezům, které nastínily přibližnou polohu někdejší vsi, došlo na sklonku 60. let 20. století. Dvojice amatérských badatelů, Antonín Pávek a Miroslav Sobota, při povrchovém průzkumu pole našla zlomky keramických nádob, fragmenty lidských kostí, železnou strusku a úlomky spečené hlíny. Později zde odkryli také hrob porušený při orbě a v blízkém okolí našli několik již dříve vyoraných kamenných desek – náhrobníků. Tyto nálezy vzbudily pozornost také profesionálních archeologů, kteří Nesvětice začali systematicky zkoumat a připravovat první větší archeologický terénní výzkum.

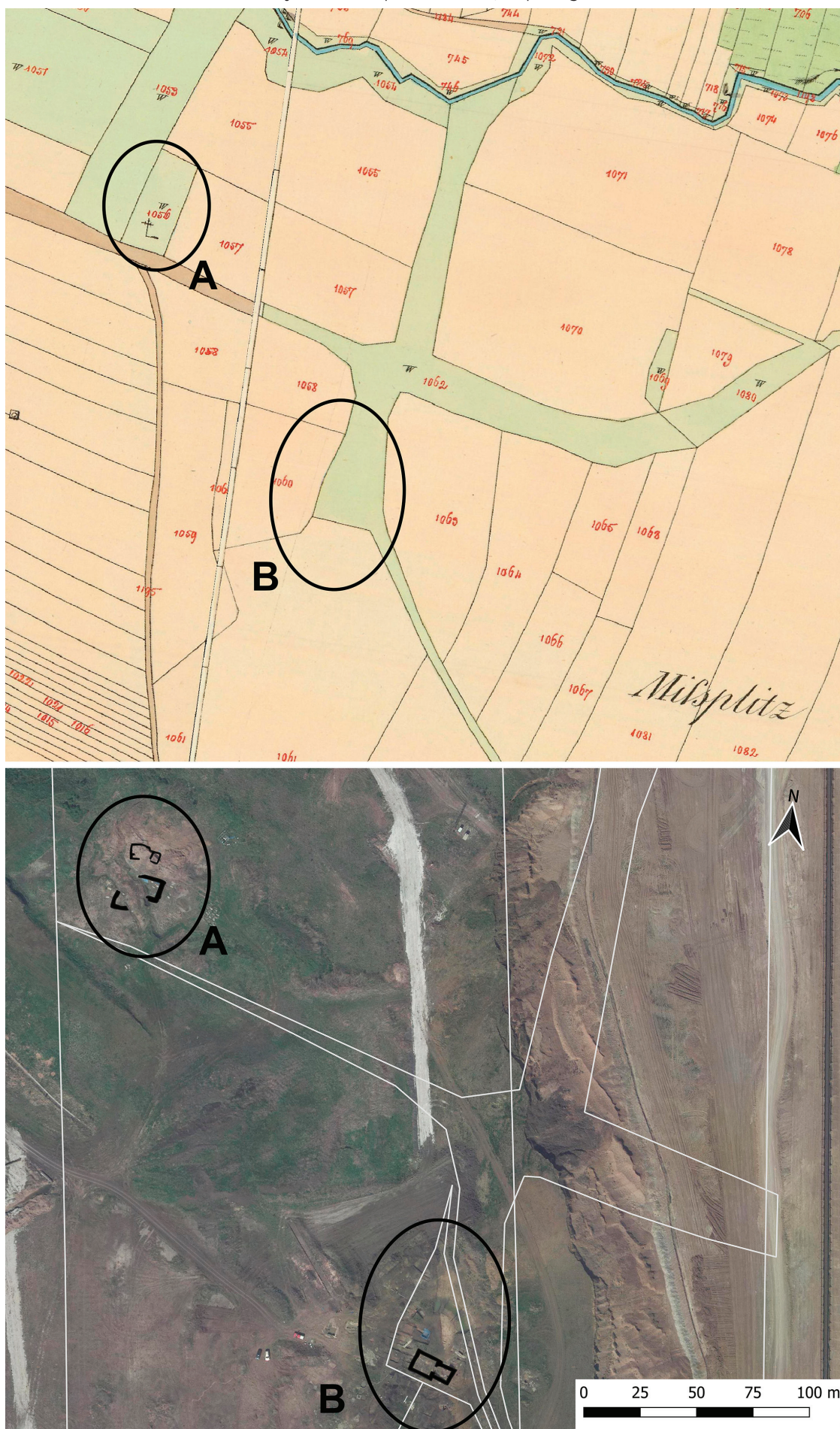
2 | POHŘEBIŠTĚ Z 11.–13. STOLETÍ

Mezi lety 1984–1988 byl proveden poměrně rozsáhlý archeologický výzkum, vedený pracovníkem

Národního muzea Vladimírem Brychem [1], jemuž se pomocí sond podařilo zjistit částečný rozsah hřbitova. Přesná lokalizace zaniklé vsi však zůstala neznámá. Další poznatky přinesl až plošný terénní odkryv pracovníků Archeologického ústavu AV ČR v Praze Petra Čecha a Michala Soukupa, kteří v roce 2013 výzkum obnovili, a pod vedením Petra Čecha zde pokračuje dodnes. V průběhu výzkumu se ukázalo, že značná část pohřebiště byla poškozená terénní trhlinou, která zde vznikla v důsledku překrytí lokality deponií ornice a zároveň jejím poddolováním. Dokončení výzkumu je naplánováno v roce 2023, v současné době je podoba pohřebiště již dobře známá, a to i přes zmíněné negativní vlivy. Na ploše o rozloze přibližně 2 240 m², tvaru nepravidelného protáhlého oválu o délce 67 m a šířce 43 m, bylo do roku 2022 prozkoumáno celkem 1 982 hrobů. Na základě předmětů poměrně často nalezaných přímo v hrobech nebo v ploše pohřebiště lze dobu jeho užívání vymezit od počátku 11. do konce 13. století.

Pohřbení jedinci byli do hrobů ukládáni zpravidla v natažené poloze na zádech, hlavou k západu a nohama k východu. Jednotlivé hroby tvořily řady v ose sever-jih. Vlivem intenzivního pohřbívání se tyto řady hrobů postupně vršily přes sebe, čímž vzniklo až několik hrobových úrovní – etáží, v jejichž rámci docházelo k častému vzájemnému porušování pohřbených jedinců. Kostí z takto porušených hrobů byly využity v obložení mladších pohřbů nebo

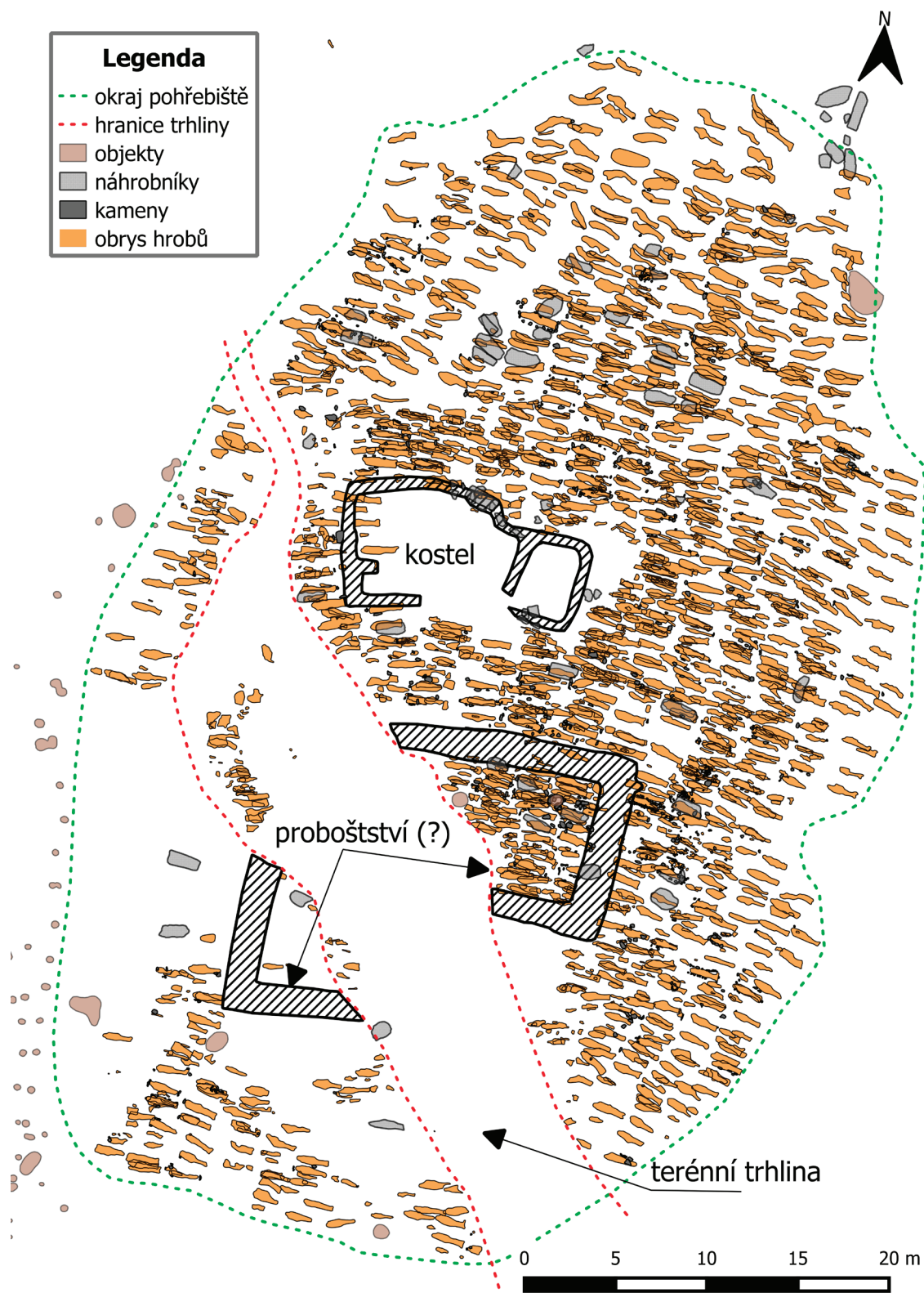
Obr. 1: Poloha pohřebiště z 11.–13. století (A) a zaniklé vrcholně středověké vsi Nesvětica (B) na císařském otisku stabilního katastru z roku 1842 a leteckém snímku z roku 2020. Zdroj: archiv Geoportálu ČÚZK, <https://ags.cuzk.cz/archiv/>.

rozptýleny v ploše pohřebiště. Zřejmě poměrně běžným jevem, který lze ale vzhledem k omezeným možnostem zachování dřeva obtížně kvantifikovat, bylo používání dřevěných rakví. V některých případech byly k vyplnění místa mezi rakví a stěnou hrobové jámy využity také kosti, případně menší kameny, ty ovšem byly používány také samostatně, obvykle za hlavou nebo za nohama pohřbeného

jedince, vzácněji po celém obvodu. Na povrchu byly hroby viditelně vymezené zřejmě jen nízkým hlinitým rovem nebo jednoduchou dřevěnou konstrukcí, jejíž stopy se nezachovaly. Výjimečnou úpravu představují náhrobníky – rozměrné kamenné desky pokládané na hrobovou jámu, které jsou tradičně považovány za doklad vyššího sociálního postavení pohřbeného jedince. Dosud se na navesčickém po-

Obr. 2: Schématický plán pohřebiště z 11.–13. stol. Stav na základě archeologického výzkumu z let 2013–2022. Vytvořil J. Podhorský.

Obr. 3: Hrob č. 1500 vybavený celkem deseti záušnicemi po odebrání části lebky. S takto vysokým počtem záušnic byly na pohřebišti v Nesvěticích nalezeny doposud pouze čtyři hroby. Foto: J. Podhorský, 2021.

hřebišti podařilo odkryt 88 těchto náhrobníků nebo jejich zlomků ze znelce nebo z pískovce, pouze jeden byl z ruly. Pro území Čech je takový počet náhrobníků výjimečný, přestože lokalit s těmito nálezy registrujeme na sedm desítek [3].

K typickým nálezům patří tzv. esovité záušnice. Jde o jednoduchý kruhový šperk, nejčastěji ze slitiny mědi, nošený po stranách hlavy ženami a dívkami od konce 10. do začátku 13. století. Průměr záušnic se v čase vyvíjel, od velmi drobných (průměr okolo 1 cm) až po kruhy o průměru cca 10 cm, nicméně nejčastěji se mezi nálezy objevují záušnice o průměru 2 až 3 cm. Pouze na nesvětickém pohřebišti bylo dosud nalezeno 520 exemplářů. Z dalších, početněji zastoupených ozdob, lze jmenovat například prsteny, kterých bylo nalezeno 68, nebo korálky v počtu 45 kusů. Nálezy opaskových přezek, jakožto součásti oděvu, jsou zastoupeny v počtu 13 kusů. K předmětům denní potřeby patří nálezy 14 železných nožů. Významnými nálezy jsou z hlediska chronologie mince, ty svými ražbami nejen že pokrývají

celé období využívání pohřebiště, ale částečně ho i překračují. Dosud bylo nalezeno celkem 13 denárů, 9 brakteátů a 3 parvy. K ojedinělým nálezům patří železný klíč, bronzová rolnička, brousek, nebo prubířský kámen, železný hrot kopí a čelenka tvořená drobnými okvětními lístky ze slitiny mědi. Zcela unikátní nálezy představuje bronzový pozlacený mešní kalich a olověná plastika ukřižovaného Krista.

Vedle hrobů se podařilo odkryt také pozůstatky dvou staveb. První byla stavba na obdélném půdorysu s rozměry přibližně 14,5 x 10 m a poměrně mohutným základovým vkopem širokým cca 160 cm, vyplněným stavební sutí. Ve třech nárožích byly nalezeny olověné plakety s rytinami symbolů evangelistů sv. Jana (orel), sv. Matouše (anděl) a sv. Lukáše (okřídlený býk), které naznačují původní církevní účel stavby. Na základě našich současných poznatků je pravděpodobné, že stavba vznikla jako proboštství zřízené nedalekým oseckým klášterem [2]. Druhou stavbou byl kostel tvořený dvěma pravoúhlými částmi, lodí a presbytářem, s celkovou délkou 13 m a šířkou 7,5 m, respektive 5,3 m. V tomto případě byl základový vkop široký přibližně 60 cm a vyplněný kameny, které původně tvořily patrně nízkou podezdívku nesoucí dřevěnou nadzemní konstrukci.

Výzkum středověkého pohřebiště nemá na našem území srovnání, je unikátní především svou velikostí a množstvím různých nálezů, které významnou měrou rozšiřují naše poznání o pohřbívání na sklonku raného středověku.

3 | ZANIKLÁ STŘEDOVĚKÁ VES (ZSV)

Předstihový záchranný výzkum ZSV Nesvětic na předpolí dolu Bílina začal na jaře 2019 a v terénu byl ukončen na podzim 2022. Navazuje na dlouhodobý výzkum sousedního rozsáhlého raně středověkého pohřebiště.

Nesvětic jsou v písemných pramenech poprvé zmiňovány k roku 1238, kdy se jako jeden ze svědků závěti objevuje Ludvík, syn Ludvíka z Nesvětic. V roce 1341 je ves již v majetku cisterciáckého kláštera v nedalekém Oseku. Tedy někdy mezi těmito daty přešla držba ze světských rukou do rukou řádu. Naposledy se s fungující vsí setkáme v roce 1416, kdy je do Nesvětic uveden farář Petr. Pak se písemné prameny odmlčí a až o 160 let později jsou Nesvětic označeny za zaniklé [2]. O příčinách a době zániku zatím nic bližšího nevíme.

Během výzkumných sezón došlo k odkrytí především vrcholně středověké vesnice, která se vějířovitě rozprostírá kolem kostela a staršího rozptýleného osídlení.

Starší objekty (12.–13. stol.) reprezentují především zásobní jámy, cisterny na vodu, několik pyrotechnologických zařízení, jejichž účel zatím neznáme,

Obr. 4: Výběr nálezů z pohřebiště. **1** - esovitá záušnice s navlečeným kroužkem ze zkrouceného drátu (vše slitina mědi) – 11./12. století. **2** - opasková přezka (slitina mědi) – cca 1250–1350. **3** - esovitá záušnice pletená z drátu (slitina mědi) – 12./13. století. **4** - prsten (slitina mědi) – 11./12. století. **5** - esovitá záušnice (stříbro) – 11. století. **6** - esovitá záušnice (tzv. bílý, nebo také cínový bronz) – 11./12. století. **7** - esovitá záušnice (slitina mědi) – 12. století. **8** - esovitá záušnice (slitina mědi plátovaná stříbrem) – 11. století. **9** - esovitá záušnice se dvěma esíčky, tzv. český typ (slitina mědi plátovaná stříbrem) – 12. století. **10** - esovitá záušnice (slitina mědi) – 11. století. **11** - drátěná esovitá záušnice (postříbřená slitina mědi) – 12./13. století. **12** - plechové křížky z čelenky (slitina mědi) – 13. století. **13** - opasková přezka (slitina mědi) – cca 13. století. **14** - opasková přezka (slitina mědi) – cca 13. století. **15** - denár Přemysla Otakara II. 1253–1270 (stříbro). **16** - broušená perla (karneol) – 11. století. (Foto: P. Krásenský, 2019).

a polozemnice s pecí. Raně středověké osídlení bylo roztroušené a táhlo se až do blízkosti pohřebiště. Větší část předpokládaných obytných objektů patrně zmizela v důsledku rozsáhlých terénních zásahů v nedávné minulosti. Velkým překvapením bylo zjištění, že se vrcholně středověký kostelní hřbitov částečně rozprostírá na místě příkopu. Postupně tak bylo odhaleno téměř kruhové tvrziště obehnané příkopem. Povrch tvrziště byl však pozdějšími úpravami a erozí natolik změněn, že o podobě sídla nevíme téměř nic. Zachoval se jen polozahloubený interiéru (2 x 2 m) se zbytky výdřevy a vstupem směrem k příkopu, jehož funkce bude předmětem dalšího bádání. Na severovýchodní straně příkopu byly z vnější strany zachyceny stopy po otesaných kulech (rozestupy kolem 30 cm), které tvořily ohrazení.

Kromě keramického materiálu je z raně středověkých nálezů třeba vyzdvihnout torzo měděné mísy z destrukce jedné z cisteren, ve vesnickém prostředí nález velmi neobvyklý.

Centrem vrcholně středověké vesnice se místo sídla šlechtice stal orientovaný (tedy s presbytářem na východě) jednolodní kostel obdélného půdorysu s obdélným presbytářem na půdoryse o celkových rozměrech 19,3 x 10 m. Z lodi byl zachycen převážně jen negativ základového zdiva, to bylo patrně již ve středověku či raném novověku rozebráno a odvezeno. Na celém povrchu se nacházela vrstva destrukce pocházející z rozebírání. Pouze v západním průčelí se dochovala část základu včetně druhotně použitého náhrobníku. Základ presbytáře byl zachován přibližně ze ¾. Základy byly stavěny z velkých znelcových kamenů a spojeny maltou. Ve stavbě kostela byla použita na ozdobné prvky i opuka, na několika fragmentech bylo objeveno výrazné opracování. Při odkryvu základů jsme zjistili, že byl kostel založen na místě příkopu tvrze, a hloubka základu je tak v různých místech výrazně rozdílná. V interiéru lodi se podařilo zachytit zbytek dlažby ze čtvercových dlaždic. V základové rýze JJ nároží byla nalezena olověná plaketa s rytinou okřídleného býka, symbolem sv. Lukáše.

Obr. 5: Objekt 51 – sklep s ještě neodkrytou vstupní šíjí. Ve zdi jsou v horní části patrné kapsy po trámech, které nesly strop.
Foto: P. Vágner, 2020.

Obr. 6: Část vrcholně středověkého hřbitova odkrytá u kostela neznámého zasvěcení v intravilánu zaniklé středověké vsi Nesvětice.
Foto: P. Vágner, 2020.

Kolem kostela byl hřbitov (jen v S části hroby chybí), celkem bylo zkoumáno 219 hrobů, tři byly v presbytáři a jeden v lodi kostela. Část hrobů v JV části byla patrně zničena novověkou cestou. Protože se opakovaně pohřbívalo na stejném místě, nové hroby narušovaly ty staré. Celkový počet jedinců pohřbených musel být tedy řádově o desítky vyšší. Dobu existence kostela, a tedy i pohřbívání, datujeme předběžně od pol. 14. do pol. 15. století. V SZ Čechách jde o ojedinělý uzavřený celek pohřbené populace, jenž si zaslouží naši pozornost a bude podroben podrobným analýzám.

Vrcholně středověké usedlosti se vějířovitě rozprostírají kolem příkopu, respektive kostela se hřbitovem. Bohužel byla většina objektů po svém zániku rozebrána na stavební materiál a v destrukci se nedaří zachytit půdorysy staveb. Podle všeho měly usedlosti samostatně stojící komory, jejichž zahloubené části alespoň zčásti unikly zkáze. Nejlépe dochovanými kamennými objekty tak byly dva sklepy. Stavení byla minimálně z části kamenná, doloženo je použití cihel a ojediněle i keramické střešní krytiny (prejzů). K čerpání vody mohli obyvatelé využít vyzděnou studnu (cca 6 m hlubokou) a několik cisteren, jako rezervoár byl z části využíván i bývalý příkop, ve kterém proběhlo několik úprav a do kterého byla sváděna kanálky voda od části usedlostí. Zkoumána byla i studna, která byla ve středověku ihned po vykopání opět zasypána. Domníváme se, že nenarazili na vodu. Problémy s vodou mohly být i jednou z příčin opuštění vesnice v 15. století. Jedno z pyrotechnologických zařízení je předběžně datováno do vrcholného středověku a nález většího množství slitků bronzoviny v zásypu

destrukce nedalekého objektu by mohl naznačovat slévání barevných kovů.

Z movitých artefaktů je třeba kromě množství keramiky zmínit soubor keramických figurek (koník, jezdcí, ženy), zlomky skla (mj. číší českého typu), zlomek bronzového grapenu, několik drobných mincí 14.–15. stol. a groš Václava II. Poměrně překvapující je množství podkov, jejichž značná část byla nalezena v příkopu nebo jeho okolí. Militária jsou zastoupena dvěma tesáky a hroty šípek kuší, o něco častější jsou nálezy zemědělského nářadí (zlomky srpů, otka, pérové nůžky). Na zajímavé nálezy byla bohatá jedna usedlost (obj. 7); můžeme se domnívat, že sloužila osobě s vyšším sociálním statusem.

Velmi zajímavá nálezová situace a nezvyklé bohatství některých typů artefaktů na poměrně malé vesnici nám dovoluje očekávat po celkovém vyhodnocení nový pohled na život středověké vesnice severozápadních Čech.

4 | ZÁVĚR

Archeologický výzkum na lokalitě Nesvětica přináší výjimečnou příležitost ke studiu funerálních a sídlištních aktivit v prostředí venkova 11. až 15. století. Na základě předběžných výsledků lze nastínit následující vývoj lokality: Na počátku 11. století bylo v Nesvěticích založeno pohřebiště, které pravděpodobně vzniklo jako kostelní a které sloužilo většímu počtu obyvatel sídlících v širším okolí. V průběhu 12. století byla plocha pohřebiště rozšířena do svého maximálního rozsahu a na místě původního kostela lehčí konstrukce vznikl nový s kamenným základem.

Obr. 7: Keramické hračky v podobě dvou koníčků. Vlevo osedlaný rytířem v kroužkové zbroji a štítem, vpravo jednodušší znázornění pouze se sedlem. Foto: J. Podhorský, 2021.

Následně ve 13. století byla zřejmě k pohřbívání využívána již jen menší plocha v centrální části pohřebiště. Současně se do této doby rozkládalo v sousedství pohřebiště sídliště, které se vyznačovalo rozptýlenou zástavbou. Ve 14. století se udála řada proměn, z nichž nejvýraznější souvisely pravděpodobně s dovršením rozvoje farní sítě. V Nesveticích byl založen nový farní kostel, a to na místě příkopu tvrziště, které bylo zřejmě současné se starším rozptýleným osídlením. Podobně byly vybudovány farní kostely také v okolních obcích (Mariánské Radčice, Libkovice, Jeníšov Újezd). U všech nově vzniklých kostelních staveb byly založeny také nové hřbitovy, které nadále sloužily jen příslušníkům vlastní farnosti. V důsledku toho ztratilo někdejší centrální pohřebiště u Nesvetic na významu a pohřbívání zde zřejmě zcela ustalo. Nicméně pro církev bylo toto místo stále důležité, což dokládá nově zbudovaná stavba s mohutnými kamennými základy. Její účel není známý, předpokládá se však, že mohla být proboštstvím, které zřídilo oseké opatství. Vedle církevních staveb změnu prodělalo také vlastní osídlení, jednotlivé usedlosti se koncentrovaly okolo nově vybudovaného kostela. Nesveticé zanikají pravděpodobně ve 2. polovině 15. století plánovaným opuštěním. Z uvažovaných důvodů se jako nejpravděpodobnější jeví větší vzdálenost od vodního zdroje nebo potřeba dosídlení výhodnějších poloh po obecném úbytku obyvatelstva poznamenaného válkami a morovými rány.

Z hlediska archeologického poznání je velmi důležitá skutečnost, že lokalita nebyla po svém zániku žádným způsobem obnovena. Relikty středověkých staveb, ani hroby obou pohřebních areálů tedy nebyly kontaminovány mladšími zásahy, což výrazně zvyšuje jejich vypovídací hodnotu. Po deseti letech výzkumu disponujeme rozsáhlým nálezovým fondem, který nemá v rámci našeho území srovnání. Bylo prozkoumáno bezmála 2 000 hrobů z 11. až 13. století a dalších více než 200 hrobů ze 14. a 15. století. Řádově stovky předmětů, které byly v hrobech nalezeny, umožňují pracovat s chronologií pohřebiště v mnohem širším měřítku, než je v archeologii běžně možné. Nálezy sídlištního charakteru jsou zajímavé například četností pyrotechnologických zařízení nebo množstvím nálezů, které bychom tradičně očekávali spíše v sociálním prostředí hradů a měst, než v malé vsi čítající jen několik usedlostí. Řada dalších skutečností vyplyne teprve po komplexním vyhodnocení výzkumu v Nesveticích, které v sobě zahrnuje také množství přírodovědných analýz a které potrvá ještě několik let. Význam Nesvetic je značný i přes rozsáhlé poškození lokality v důsledku důlní činnosti, které se plně projevilo teprve při srovnání se situací zaznamenanou výzkumem V. Brycha v 80. letech 20. století.

LITERATURA

- [1] BRYCH, V.: Nesveticé, zaniklá středověká ves na Mostecku. Současný stav a perspektivy výzkumu – Nesveticé, mittelalterliche Ortswüstung im Bez. Most, AH 14, 311–318, 1989
- [2] ČECH, P., PODHORSKÝ, J., SOUKUP, M.: Stavba neznámého určení u zaniklé středověké vsi Nesveticé. In: P. Bisták, J. Maříková-Kubková, K. Válová (eds.): S licenciou 007. Zborník příspěvků k 70. narozeninám Petra Baxu. Bratislava, 100–110, 2020
- [3] PODHORSKÝ, J., DRNOVSKÝ, P.: Raně středověké náhrobníky z Čech, ASČ 21, 373–407, 2017